

Rock og religionskritikk

Bruk av religionskritiske rockelåter ved hjelp av en erfaringsbasert tilnærming til religionsundervisning

Av Robert W. Kvalvaag

Den erfaringsbaserte «A Gift to the Child»-tilnærmingen til religionsundervisning er en metode som er særlig tilpasset de yngste elevene i skolen. Men viktige elementer fra denne metoden kan også overføres til og anvendes overfor elever på ungdomstrinnet. «Erfaringen» består i at elever blir presentert for en religiøs gjenstand, et symbol, et ord, en fortelling eller et musikkstykke. I dette tilfellet får elevene høre en rockelåt, med en tekst som inneholder en eller annen form for religionskritikk. En slik bruk av den erfaringsbaserte tilnærmingen til religionsundervisning kan også resultere i en endring («edification») hos eleven, fordi hun må revurdere eller tenke nytt om sitt forhold til egen eller andres religion.

Nøkkelord: Religionskritikk, rockelåter, erfaringsbasert tilnærming til religionsundervisning, edifikasjon, A Gift to the Child, Michael Grimmitt, John Hull, Robert Jackson.

ROBERT W. KVALVAAG, f. 1956, førstelektor i RLE ved OsloMet. PB 5, St. Olavs plass, 0130 Oslo.
E-post: robert@oslomet.no

INTRODUKSJON

I denne artikkelen skal jeg først utdype hva som ligger i betegnelsen «den erfaringsbaserte tilnærmingen til religionsundervisning». Et konkret eksempel på denne tilnærmingen er «A Gift to the Child»-modellen. Deretter vil jeg vise hvordan denne modellen kan brukes overfor elever på ungdomstrinnet. «Gaven» elevene får, er en rockelåt med et religionskritisk innhold.

Religionskritikk har alltid vært en del av rockens tekst-musikalske univers. Jeg har valgt å fokusere på låten «One of Us», innspilt av Joan Osborne til utgivelsen *Relish* i 1995. I tillegg til at den målbærer religionskritikk, skyldes låtvalget primært tre faktorer. For det første: «‘One of Us’ lures the listener into engaging with religious issues – without commitment, from the safety of a hypothetical distance – with its ‘What if’ postulates» (Hopps 2017:83). For det andre er den spennende fordi den både er sammensatt og mangler et entydig perspektiv, slik at den kan oppfattes på flere ulike måter. For det tredje har «One of Us» et tidløst preg, og den spilles fortsatt ofte på radio.

I artikkelen reiser jeg følgende spørsmål: Hvordan bruke en rockelåt i under-

visningen i KRLE på ungdomstrinnet? Kan «A Gift to the Child»-modellen kombinert med en rockelåt brukes til å undervise om religionskritikk på ungdomstrinnet? Kan bruk av en rockelåt i klasserommet påvirke og endre elevenes eget religiøse ståsted? Bengt-Ove Andreassen skriver at

Å bringe inn populærkulturelle uttrykk i undervisningen er noe de fleste lærere gjør. Vanligst er nok spillefilm og populærmusikk. Uavhengig av sjanger er utfordringen å få elevene med på en analyse av de populærkulturelle uttrykkene, slik at det bevisstgjør hvordan religion på ulike måter brukes. En mulighet er for eksempel å bevisstgjøre hva som kjennetegner en faglig teologisk tolkning av Bibelen til forskjell fra tolkninger som skjer i populærkulturen (Andreassen 2016:195).

«A Gift to the Child»-metoden kan fungere nettopp slik Andreassen påpeker. Da denne modellen ble lansert i England i 1991, var den særlig tilpasset de yngste elevene, og den er derfor ikke umiddelbart relevant for elever på andre trinn. I denne artikkelen argumenterer jeg for at metoden like fullt kan ha et potensiale i forhold til elever på ungdomstrinnet. Men da må perspektivet utvides, slik at det ikke dreier seg om en «gave til barnet», men om en «utfordring til ungdom».

«A GIFT TO THE CHILD»

Jeg har valgt å presentere «A Gift to the Child»-modellen slik den opprinnelig ble forstått da den ble utformet av de engelske teologene og religionsdidaktikerne Michael Grimmitt og John Hull. I 1977 publiserte Grimmitt (sammen med Garth Read) boka *Teaching Christianity in R.E.* Her introduserte han skillet mellom 'å lære om' og 'å lære av' religion. I den samme boka beskrev han undervisningen i religion som en prosess, hvor elevene skal utforske hva det innebærer å være et menneske (Grimmitt og Read 1977:20). I sitt hovedverk *Religious Education and Human Development* (1987) utdypet han disse perspektivene.¹

Ifølge Grimmitt handler religionsundervisning først og fremst om elevenes personlige utvikling, og her har religionene noe viktig å bidra med. Derfor blir det viktig hva det legges vekt på i undervisningen:

In order for the study of religion to contribute to pupils' personal development, subject matter must be chosen which has the potentiality of providing an opportunity for reflection on, and re-evaluation and re-interpretation of the self [...]. What is studied (and how it is studied) must have the capacity to prompt young people to ask: 'Who am I?' (Grimmitt 1987:206).

¹ Da boka ble oversatt til dansk i 1998, fikk den tittelen *Religionskundskab og menneskelig udvikling*. Den har fortsatt stor innflytelse på dansk religionspedagogikk (Buchardt 2016:179–181). Den danske oversettelsen inneholder et langt etterord av Knud Rendtorff: «Religion og livsoplysning. Grimmitt i dansk sammenheng». Rendtorff påpeker her at elevene ifølge Grimmitt «ikke bare skal lære om religion, men av religion lære om seg selv» (Grimmitt 1998:430).

I 1979 ble Grimmitt kollega med John Hull ved universitetet i Birmingham. Hull delte Grimmitts syn på religionsundervisning. Han skrev at elevene har behov for å lære av religion «in ways which will enrich them and deepen their humanity» (Hull 1982:xv). Det sentrale spørsmålet læreren bør stille seg er: På hvilken måte kan undervisningen i religion bidra til barnets utvikling? Hva kan religionen – eller retttere sagt religionsundervisningen – gi barnet?

På 1980-tallet utviklet John Hull og Michael Grimmitt (sammen med to andre) «A Gift to the Child»-modellen. Den har fire stadier, og det første kalles engasjementsstadiet. I denne fasen blir «gaven» vist, fortalt eller spilt for elevene uten noen forklarende introduksjon. Målet er å samle elevenes og klassens oppmerksomhet, få dem til å lytte aktivt.

Det neste stadiet kalles oppdagelses- eller utforsningsstadiet. Nå får elevene lov til å nærme seg gjenstanden og ta på den. Dersom det er en sang, et kall til bønn eller et musikkstykke, undersøker elevene hva tekst og musikk uttrykker, og stiller spørsmål til musikkstykket: Hva var det vi hørte? Det er et sentralt poeng at elevene skal nærme seg teksten uten at den plasseres i en historisk eller religionsvitenskapelig kontekst. Det er det direkte møtet mellom eleven på den ene siden, og tekst og musikk på den andre, som er avgjørende. Nettopp derfor blir det viktig at læreren tenker gjennom hvilke musikkstykker som kan brukes. De må passe til elevenes alder og nivå, men det som de lytter til, trenger ikke nødvendigvis være noe elevene har et forhold til fra før.

I kontekstualiseringsstadiet fokuseres det på å lære om religion. I denne fasen er tiden kommet til å stille følgende spørsmål: Hvem har laget musikkstykket, og hva handler teksten om sett fra tekstforfatterens eller komponistens ståsted? Uttrykker den synspunkter som hører hjemme innenfor én bestemt religion, eller ett bestemt livssyn? Arbeidet med å plassere musikkstykket i en religiøs og/eller livssynsmessig kontekst kan føre til at noen elever distanserer seg fra det, mens andre identifiserer seg med det – dersom de opplever at tekst og musikk uttrykker noe som er en del av deres egen tradisjon.

I det siste stadiet fokuseres det på å lære av religion, og dette kalles refleksjonsstadiet. I denne fasen handler det om å reflektere omkring forhold som tilhørighet, identifikasjon og distanse. På hvilken måte har musikkstykket noe med mitt liv å gjøre? Inneholder det referanser til noe som jeg kjenner fra min egen tradisjon? Utfordrer teksten meg til å tenke nytt om gudsbilde, tro eller religiøs tilhørighet?

Hull og Grimmitt valgte ut sju forskjellige «gaver» til barna. Av disse var tre forbundet med sang eller musikalske uttrykksformer: Guru Nanaks sang i sikhismen, kallet til bønn i islam (*adhan*), og fra kristendommen hentet de Händels Halleluja-kor fra Messias-oratoriet.² Tanken bak «A Gift to the Child»-

2 De fire andre «gavene» var fortellingen om den hellige Bernadette eller «Our Lady of Lourdes», fortellingen om Ganesha, fortellinger om profeten Jona (i jødedom, kristendom og islam), og bilder eller fortellinger om engler (i jødedom, kristendom og islam).

prosjektet er at elevene i klasserommet skal erfare eller oppleve noe der og da. Denne erfaringen er utgangspunktet for en læringsprosess, hvor elevene blir presentert for det Hull kalte et *numen*, et begrep han hentet fra Rudolf Ottos bok *Das Heilige* (Hull 2000:115). Hull forklarte dette slik:

Originally a numen was a spirit or sacred presence characteristic of a dedicated place or shrine, and in the vocabulary of the project it came to mean a religious element charged with the sacred beauty of faith and thus offering to the child something of the numinous. This indicates the desire of the project team to emphasise the specific religious content of religious education and to present religious material directly and immediately to the children (Hull 2000:115–116).

Numenet kan være en religiøs gjenstand, en fortelling, eller et musikkstykke. Hull skriver at numenet «might give a gift of belief. Faith itself or the strengthening of faith may be the gift» (Hull 2000:118). Bruken av «A Gift to the Child»-modellen kan med andre ord skape eller styrke trosdimensjonen hos eleven. Hull la også vekt på at læreren må være klar over at denne læringsstrategien kan innebære et møte med det hellige:

The teacher must be able to converse freely, spontaneously, and with humour on religious subjects and enter into educational conversation with children. This not only requires a detailed religious and theological knowledge of the numen but involves standing under the power of the numen and being open to its sacred influence. The hermeneutics of suspicion is essential in the process, but it can commence only when the hermeneutics of the sacred has done its work (Hull 1996:185–186).

Hull skiller mellom mistankehermeneutikk og «det helliges hermeneutikk», et skille han hentet fra filosofen Paul Ricoeur (Hull 1996: 178). De to første stadiene i «A Gift to the Child» er preget av «det helliges hermeneutikk», som bygger på en religionsfenomenologisk tenkning, hvor det religiøse materialet inviteres til å uttrykke seg uformidlet og direkte. Da vil «the quality of the sacred shine forth, free from ambiguity» (Hull 1996: 178). Religiøse fenomener kan imidlertid ofte fremstå som tvetydige, og det er her mistankehermeneutikken kommer inn i bildet. I refleksjonsstadiet oppdager elevene at «gavene» kan nytolkes og brukes på mange ulike måter. Men for at barnet skal oppleve en umiddelbar nærhet til «gaven», innledes presentasjonen av numenet med en tilnærming hvor det løsrives fra den opprinnelige religiøse konteksten.

Kritikk av «A Gift to the Child» -modellen

Det er betydelige forskjeller mellom norsk og engelsk religionspedagogikk.³ Men også i en norsk innføring i religionsdidaktikk argumenterer forfatterne for

3 Om likheter og ulikheter mellom norsk og engelsk religionsdidaktikk, se Bråten 2013.

at religionsundervisning kan innebære et møte med det hellige: «Vi vil argumentere for at elevene best gis anledning til et møte med det hellige når det åpnes for å gjøre erfaringer gjennom sansene så vel som intellektet. Derfor vil vi framheve de dimensjonene som tydelig viser til det synlige, hørbare, følbare osv [...]. Fortellinger, ritualer, gjenstander, lukter og tonesvingninger kan alle gi impulser til elevenes hellighetslengsel og begynnende livstolkningsprosess» (Afdal, Haakedal & Leganger-Krogstad 2001: 208). I sin positive presentasjon av «A Gift to the Child»-modellen skrev Sissel Østberg at metoden fremmer et konkret møte med religiøse fenomener, og at «opplevelse og innlevelse styrkes ved at elevenes egne erfaringer brukes. Disse erfaringene gir så grunnlaget for økt refleksjon». Som en mulig svakhet nevnte hun at det fra enkelte hold er kommet fram en frykt for at religionene blandes sammen ved denne tilnærmingen, og at elevene kan bli fristet til å overskride grensene for sin egen tradisjon (Østberg 2001: 289).

Denne måten å tenke religionsundervisning på skiller seg markant fra Bengt-Ove Andreassens tilnærming. Han er kritisk til «A Gift to the Child»-modellen fordi han mener at den kan legge opp til en type involvering som vil være problematisk i en norsk kontekst:

Gjenstandene vil ofte tiltrekke seg oppmerksomhet og skape nysgjerrighet og engasjement. Når dette brukes som grunnlag for en innlevelse og for å understreke at alle kan lære av en hvilken som helst religion, kan det forstås som tilslutning til en religiøs tradisjon. Det er dermed ikke gjenstandene i seg selv som er det utfordrende, men hvordan de brukes (Andreassen 2016:193).

Det er også grunn til å stille spørsmålsteget ved den religionsfenomenologiske basisen for «A Gift to the Child»-modellen. I religionsvitenskapelig sammenheng oppfattes denne som «gått ut på dato». Dette gjelder hele den grunnleggende forståelsen av religion som et eget fenomen, ifølge den såkalte *sui generis*-modellen. Det er problematisk at «det hellige» tas for gitt som en eksisterende størrelse, og at man forutsetter at religiøse gjenstander har en slags iboende «hellighet» som elevene skal møte. I en norsk KRLE-kontekst vil det derfor være på sin plass å presisere at en rockelåt ikke skal eller kan forstås som et numen, men heller som et forsøk på å gjøre det numinøse til noe dagligdags og menneskelig.

Snarere enn å bli oppfattet i lys av kategorien numen kan en rockelåt fungere som en trigger for refleksjon. I den opprinnelige «Gift to the Child»-modellen er «gaven» en gjenstand som har religiøs betydning. Hva slags gjenstand er denne låten i «en utfordring til ungdom»? Hvordan skal låten forstås som objekt? Er den primært en religiøs ytring som kan resultere i tro eller eventuelt en endring i et trosstandpunkt? Eller skal den betraktes som en refleksjon over

gudsbildet innenfor rammen av et jødisk-kristent univers? Etter mitt syn skal en slik bruk av en rockelåt i KRLE ikke forstås som «a gift of belief», men som «a gift of understanding».⁴ «Understanding» skal ikke oppfattes snevert, i betydningen rasjonalistisk, fornuftsbestemt forståelse, men heller som et uttrykk for en type «understanding» som også involverer erfaringsdimensjonen og sansesapparatet (f. eks som en aha-opplevelse). Formålet med å bruke akkurat «One of Us» er dessuten å øke forståelsen for hvordan sentrale religiøse ord og uttrykk kan ha flere enn én betydning, og at de ofte endrer betydning når de opptrer i ulike kontekster. I dette tilfellet dreier det seg blant annet om ordet «Gud», som i den aktuelle teksten sammenlignes med en «slob».

Dette er en ny tilnærming til «Gift»-modellen, som ikke tidligere har vært utprøvd.⁵ Når det gjelder forskning på bruk av musikk generelt og rock spesielt i undervisning om religioner og livssyn, finnes det lite relevant litteratur om dette.⁶ I Norge har Geir Winje skrevet om bruk av musikk i KRLE-faget, men han skriver mer generelt om bruk av musikk fra de store religionene og fra livssynshumanismen (Winje 2009:139–149). Winje behandler denne tematikken på en interessant måte, og han problematiserer bruk av musikk i forhold til involvering og forkynnelse i KRLE. Men han skriver verken om bruk av rock og populærkultur i KRLE, eller om «Gift»-modellen i forbindelse med musikk.

Bruk av pop og rock i klasserommet

Rock er ikke lenger bare ungdommens musikk, også mennesker som vokste opp med Elvis på 1950-tallet og Beatles på 1960-tallet identifiserer seg med denne musikkstilen. Men i likhet med populærmusikken, som rocken er en del av, har også rocken fornyet seg, og den er fortsatt aktuell og relevant for de som vokser opp i dag. Mer enn noen annen estetisk uttrykksform uttrykker rock og populærmusikk unge menneskers verdensanskuelse, gir lyd til og setter ord på deres desperasjon, tvil, håp og tro. Bruk av rock i klasserommet kan dermed være et middel til å finne ut hvordan elevene selv oppfatter sin egen virkelighet. Når rock brukes i undervisningen, er det viktig at man ikke bare fordyper seg i tekstene, men også hører musikken. Det er tekst og musikk til sammen som utgjør lytteropplevelsen. Jeg har formulert tre mål som kan bidra til en bevisstgjøring omkring bruk av rock og populærmusikk i skolen:

4 Her er jeg helt på linje med Wanda Alberts, og hennes kritikk av «A Gift to the Child»-modellen. Se Alberts 2007:128.

5 Halldis Breidlid og Tove Nicolaisen bruker fortellingen om Ganesha på en måte som ligger tett opp til «A Gift to the Child»-opplegget, slik det ble utarbeidet av Grimmitt og Hull i 1991. De mener at «Gift to the Child»-modellen viser hvordan fortellinger har en allmennmenneskelig og en religiøs eller religionsspesifikk dimensjon (Breidlid og Nicolaisen 2011:59–62).

6 Et hederlig unntak er Stein M. Wivestads artikkel i Prismet fra 2000. En tysk bok som omhandler denne tematikken er Böhm & Buschmann 2002.

- 1 Å skape oppmerksomhet overfor hva som formidles gjennom en tekst. Dette punktet er viktig, fordi rocketekster ofte ikke blir oppfattet som seriøse eller meningsfulle. Det er musikken som er viktig, ikke teksten. Det er godt mulig at lyrikken i mange rockelåter ikke holder et spesielt høyt nivå, og det stemmer nok også at en del tekster inneholder platte klisjeer og ren svada. Men det finnes også mye rockelyrikk som formidler et budskap, og som setter ord på tanker og følelser mange mennesker vil kjenne seg igjen i.
- 2 Å bevisstgjøre elevene på forholdet mellom teksten og det musikalske uttrykket. Tre viktige prinsipper som kan brukes for å si noe om oppbygning og struktur i musikk, er gjentakelse, variasjon og kontrast. De fleste låter vil ha elementer av gjentakelse, variasjon og kontrast, og slik oppstår struktur og sammenheng i låten. Det musikalske uttrykket bidrar ofte til å understreke sentrale poeng i teksten.
- 3 Å trene elevene i å se de analytiske mulighetene i et musikkstykke. Analyse innebærer å stille spørsmål til enkeltelementer i musikken, slik at man gjennom dekonstruksjon av tekst og musikk lettere kan gripe og se helheten på en meningsfull måte.

Følgende spørsmål knyttet til tekstanalyse og tekstforståelse, som utdyper det første og det tredje målet, er aktuelle:

- A Hvilke forestillinger skapes eller forsterkes hos lytteren?
- B Hvilke personer omtales?
- C Hvilke situasjoner omtales/beskrives i teksten?
- D Hvordan handler personen(e) i de situasjonene som er beskrevet?
- E Hva handler teksten om?
- F Har teksten et budskap eller en «moral»?
- G Trekker teksten noen linjer til ulike religioner og/eller livssyn?

Spørsmål E er formulert åpent, men det kan oppstå et spenningsforhold mellom spørsmål A og spørsmål E. Dette spenningsforholdet oppstår dersom det som ligger i spørsmål E er følgende: Hva handler teksten *egentlig* om? Eller: Hva mente forfatteren med sin egen tekst? I spørsmål A fokuseres det på den som lytter, dvs. hva teksten betyr for meg, hvordan jeg som subjekt opplever den. Begge disse forståelseshorisontene hører med når en lærer bruker rocketekster i klasserommet: Det er viktig å vite noe om hva en artist ønsker å formidle gjennom et tekst-musikalsk uttrykk, og det er viktig å være åpen for at elever som hører tekst og musikk, tolker og opplever det de hører på sin måte.

«One of Us» og engasjementsstadiet

I det første stadiet av «Gift»-modellen (engasjementsstadiet) lytter elevene til «One of Us». På forhånd har de fått utdelt den engelske teksten på et eget ark. «One of Us» begynner med at en kvinne synger følgende strofe:

*One of these nights at about twelve o'clock
This old earth's gonna reel and rock
Saints will assemble and cry for pain
For the Lord's gonna come in his heavenly airplane*

Elevene vil legge merke til at denne første strofen ikke synges av Joan Osborne, og at den har en annen melodi enn resten av sangen. Elevene vil dessuten umiddelbart oppfatte at denne innledende delen ikke passer inn i sjangeren «rockelåt». Det brukes ikke musikkinstrumenter, bare sang.

Neste del av låten innledes med gitarspill, før den «eksploderer» med trommer, bass og et drivende gitarspill. Når Osborne begynner å synge, inviterer hun lytteren til å reflektere rundt Guds navn. Har Gud et navn? Hva er i så fall Guds navn?

*If God had a name, what would it be?
And would you call it to his face?
If you were faced with him in all his glory
What would you ask, if you had just one question?*

*And yeah, yeah, God is great
Yeah, yeah, God is good
Yeah, yeah, yeah*

*What if God was one of us?
Just a slob like one of us
Just a stranger on a bus
Tryin' to make his way home*

*If God had a face, what would it look like?
And would you want to see
If seeing meant that you would have to believe
In things like heaven and in Jesus and the saints
And all the prophets?*

*What if God was one of us?
Back up to heaven all alone
Nobody calling on the phone
'cept for the Pope maybe, in Rome*

Elevene vil også legge merke til at musikken blir mye roligere mot slutten av låten. De tre siste linjene i teksten avsluttes med tre ord som rimer, «alone», «phone» og «Rome». Perspektivet endres fra Gud og Guds identitet til den ensomme Gud og hans eventuelle relasjon til paven og Roma.

UTFORSKNINGSSTADIET

Det andre stadiet innledes med at elevene oversetter teksten fra engelsk til norsk. Et sentralt ord i teksten er *slob* («just a slob like one of us»). Dette er et slangord som ifølge ordboka kan bety:

- a stupid, simpleminded, careless person (tølper, lømmel)
- a dirty or untidy person (slamp, slask eller slusk)
- a coarse or fat person (fehode, tulling)
- a delinquent or rude person (kriminell eller uhøflig person)

Etter at teksten er oversatt, stiller elevene spørsmål til låten. Spørsmålene kan knyttes både til den musikalske uttrykksformen, og til tekstens innholdsmessige sider.

Den første strofen fremføres på en måte som står i skarp kontrast til fremføringen av resten av sangen. Hva er grunnen til dette? Også innholdsmessig er det en stor kontrast mellom sangens første vers og resten av sangen.

Når det gjelder hovedteksten, står ordet Gud sentralt. Hva forteller denne teksten om Gud? Det andre stadiet munner ut i en samtale, en dialog, hvor elevene legger fram sin opplevelse av teksten, hva den handler om sett fra elevenes ståsted. Hvilket gudsbilde formidles gjennom teksten? Hvorfor brukes ordet *slob* om Gud?

«One of Us» inviterer til at det reises spørsmål: Dersom du står ansikt til ansikt med Gud, og kan stille kun ett spørsmål, hva vil du spørre om? Dersom Gud har et ansikt, hvordan ser han ut? Spørsmålet om Guds ansikt knyttes i refrenget til spørsmålet «Hva om Gud er som en av oss»? Kanskje Gud fremstår på en måte som for mange virker overraskende, ja til og med frastøtende? Kanskje Gud er å finne på helt uventede steder, for eksempel på en buss?

Hvordan opplever elevene relasjonen mellom Gud og mennesker slik den formidles i begge deler av låten? Hvorfor avsluttes sangen med en setning om at det ikke er noen som ringer til/påkaller Gud, bortsett fra paven i Roma? Og hvilke holdninger eller hva slags etisk tenkning kommer til uttrykk i teksten?

KONTEKSTUALISERINGSSTADIET

I det tredje stadiet ligger vekten på å lære om religion. Her presenterer læreren den jødiske komponisten og tekstforfatteren Eric Bazilian for elevene. Det er han som har skrevet både tekst og melodi til «One of Us.» Han vokste opp i et miljø som la vekt på jødisk identitet og jødiske tradisjoner. Etter sin *bar mitzva* begynte han på en skole drevet av kvekere. Dette førte til at han både ble eksponert for andre former for religiøsitet enn den jødiske, samtidig som han opplevde en bevisstgjøring i forhold til sin jødiske identitet:

He believes his Quaker education was more meaningful than a strictly yeshiva education, as it exposed him to many other cultures and religions and, in the process, deepened his 'love and appreciation for the rich heritage that is Judaism'. The Jewish commandment of tikkun olam, of repairing the world, would inform much of his writing. God, Jesus and an array of biblical characters would make frequent appearances in his songs. 'If anything, I feel that Judaism imparts a sense of compassion, not just from man to man, but between man and his creator, be that internal, external, or simply a futile attempt to fathom an otherwise unfathomable universe', Bazilian says, a Jewish sense of humour also influences his music. What other culture, he asks, could 'produce a writer who, with love and sympathy, would call God «a slob like one of us»'? (Bernarde 2003:311).

«One of Us» innledes med en strofe fra «The Airplane Ride». Dette er en sang fra første halvdel av forrige århundre, som stammer fra hellighetskirkene i de amerikanske sørstatene.⁷ Eric Bazilian samlet den fra en innspilling den amerikanske folkloristen Alan Lomax gjorde i Kentucky i 1937. Lomax reiste rundt på den amerikanske landsbygda og gjorde opptak av sanger som uttrykte vanlige menneskers tro og tvil. Strofen uttrykker en form for apokalyptisk tenkning.

Apokalyptikk er en litterær sjanger som beskriver verdens undergang. I jødedommen, kristendommen og i islam er dette forbundet med en guddommelig intervensjon. I teksten heter det at «saints will assemble and cry for pain.» Dette er en referanse til dommedag. Det hersker kaotiske tilstander på jordkloeden, og ifølge den siste linjen i den første strofen ankommer Gud til jorda i sitt himmelske jefly. Oppgjørets time har kommet. Dette bildet av Gud inneholder et truende element. Teksten skaper dessuten et bilde av en dømmende Gud som ankommer menneskenes verden fra en annen sfære. Gud kommer ovenfra og ned.

Resten av «One of Us» kan høres som en reaksjon på og kritikk av dette gudsbildet. I hovedteksten tegnes det et bilde av en Gud som ikke bare er i verden, men som selv er en del av verden. Det er stor avstand mellom dette gudsbildet og bildet av en Gud som kommer for å dømme og ødelegge verden. Når Gud er som

⁷ «The Airplane Ride» ble samlet fra en innspilling gjort av Nell Hampton 27.10 1937. Hun synger sin versjon av John S. McConnells hymne «Heavenly Aeroplane». Innspillingen er tilgjengelig på CD-en *The Gospel Ship. Baptist Hymns & White Spirituals from the Southern Mountains*. New World Records, New York 1977/1994.

en av oss, er han ikke en velstelt maktperson med slips, en som er høyt på strå i samfunnet. Han er heller en illeluktende uteligger, en usympatisk fremmed person eller en hjemløs som forsøker å finne veien hjem.

ULIKE TOLKNINGER AV «ONE OF US» I

I kontekstualiseringsstadiet vil det være interessant for elevene å få et innblikk i noen ulike tolkninger som viser hvor ulikt en og samme låt kan oppfattes av de som lytter til den. Her er det også naturlig med en kort presentasjon av artisten Joan Osborne (f. 1962 i Kentucky), og hennes forståelse av den låten hun for alltid vil bli forbundet med. Osborne ble oppdratt som katolikk, men forlot tidlig den institusjonaliserte delen av katolisismen. I et intervju sier hun at hun fortsatt har en sterk gudstro, men at hun ikke er i stand til å definere hva «Gud» betyr (Ehrlich 1997:32). Hun er opptatt av religionenes erfaringsdimensjon, og har blant annet vært i Lahore i Pakistan for å lære sufitradisjonens ekstatiske qawwalisang. I 1982 flyttet hun til New York, hvor hun etter hvert møtte Eric Bazilian, som da var frontfigur i bandet The Hooters. I løpet av en halvtime i 1995 skrev han sangen «One of Us», og ga den til Osborne.⁸ «One of Us» ble hennes store gjennombrudd som artist. Til musikkmagasinet *Rolling Stone* uttalte hun at låten ble tatt imot svært forskjellig av ulike kristne grupper. Noen mislikte sterkt at Gud ble sammenlignet med en «slob», mens andre ønsket å bruke sangen i kirken: «Some people are pissed off that I would sing a song that represents God as anything remotely human. Others want to sing it with their church groups. And some sincerely want to point me in the right direction» (Owers 1996:44).

Da «One of Us» nådde hitlistene, var det flere som ikke likte det de hørte. Påstanden om at Gud kan identifiseres med en illeluktende og fattig person du møter på bussen, førte til at noen konservative kristne åpent tok avstand fra det de oppfattet som sangens budskap. Avisen *New York Post* hadde et førstesideoppslag om sangen, med følgende overskrift: «Catholics Call Grammy Star's Song a Disgrace» (Ehrlich 1997:30). Selv mente Joan Osborne at sangen handlet om det hun kaller «the nearness of self-redemption»:

That song's message is very interesting, because you see yourself sitting on a bus, looking around at people and thinking, «What if God – and I don't mean that it is to be Christ or whoever – were 'just a slob like one of us'», as the lyric says. I hear a lot of music these days that's expressing a lot of anger and self-hatred – and it's legitimate to express anything you want – but I feel there's a certain sense missing of just being happy to be around (White 1996:271).

8 En dokumentar om tilblivelsen av «One of Us» er tilgjengelig på NRKs nettsider: <https://tv.nrk.no/serie/hitlaetens-historie/MKTF50000515/sesong-1/episode-5> (besøkt 24.04.2018).

Dette er en interessant tolkning, som tar utgangspunkt i at mennesket er (blitt) som Gud, i stedet for at Gud er (blitt) som mennesket. «One of Us» skapte stort engasjement, og i boka *God is Not ... Religious, Nice, 'One of Us', an American, a Capitalist* beskrev noen konservative kristne det de mener er utbredte gudsbilder i den amerikanske kulturen. I kapitlet «God is Not a Stranger on the Bus» kritiserte Rodney Clapp gudsbildet i «One of Us». Han skrev at sangen beskriver «the ideal pop culture deity», og han sammenlignet hovedpersonen i «One of Us» med en gjennomsnittlig forbruker av populærkultur: en passiv tilskuer som er preget av kulturen og teknologien i den verden hun er omgitt av.

«One of Us» handler om en Gud som ikke har kontroll, som ikke ser ut til å styre historiens gang. Denne guden kjører ikke bussen, han sitter ikke i førersetet, men er bare en passasjer. Han er en tilskuer til det han kan observere gjennom bussvinduet; en som passivt observerer det som skjer, uten å gripe inn. Sangen inneholder dermed et bilde av Gud som kan oppfattes reduksjonistisk, og som ensidig gjør Gud til et menneske. Derfor opplevde Clapp «One of Us» som et uttrykk for religionskritikk; nærmere bestemt som et angrep på det tradisjonelle gudsbildet i kristendommen.

ULIKE TOLKNINGER AV «ONE OF US» II

I boka *Facing the Music. Faith and Meaning in Popular Songs* understrekes det at Gud er blitt «en av oss», og forfatterne oppfatter dette som en henvisning til den kristne tanken om inkarnasjonen. De hevder at den innledende strofen fra «The Airplane Ride» er valgt bevisst for å indikere hva «One of Us» er imot. Som en kontrast til en teologi som hevder at Gud hater verden og snart kommer til å ødelegge den, presenterer Joan Osborne et annet syn: Gud elsker verden så høyt at han har valgt å inkarnere seg selv i verden. «One of Us» uttrykker derfor en alternativ eskjatalogi, en som samsvarer med den som finnes i Johannesevangeliet. Det som er skremmende med tilhengerne av den apokalyptiske eskjatalogien, «is that they actually seem to welcome and even encourage hatred and hostility among peoples and nations, because they are fond of interpreting such activity as part of their timetable for the end of the world» (Cluck, George & McCann 1999:36). Her tar religionskritikken med andre ord utgangspunkt i låtens første strofe, som målbærer det tradisjonelle synet på tiden før Jesu gjenkomst som en tid preget av katastrofer, store lidelser og undergang. Dette illustrerer hvordan kristne opplever en og samme låt helt forskjellig; noen oppfatter hele låten som en kritikk av det kristne gudsbildet, mens andre bare finner en religionskritisk dimensjon i den første strofen.

Forfatterne av *Facing the Music* avviser ikke at Det nye testamentet omtaler Jesu gjenkomst, men de påpeker at dette ikke gjelder for hele NT. Johannesevangeliet utgjør her et unntak. Ifølge dette evangeliet er Den Hellige Ånd allerede i

verden, og Ånden representerer Jesu kontinuerlige nærvær i verden. Den logiske konsekvensen av dette er at Jesus ikke kan komme tilbake, fordi han allerede er i verden. For Johannes var Åndens gave på påskeaften identisk med Kristi andre komme (Joh 20, 19–23). Derfor kan eskjatologien i «One of Us» begrunnes ut ifra Johannesevangeliet. Gud kommer ikke til å sende Jesus igjen for å ødelegge verden, fordi Gud elsker verden, og fordi Kristus allerede er her og nå. «One of Us» kan med andre ord oppfattes som en låt som på en positiv måte fremhever sider ved det kristne gudsbildet, samtidig som den tydeliggjør at det er spennin-ger i det bibelske materialet (Cluck, George & McCann 1999:32–36).⁹

I boka *Teaching the Bible Through Popular Culture and the Arts* påpeker forfatterne at «One of Us» kan brukes som innledning til en diskusjon om hvilke navn som brukes om Gud både i Det gamle og Det nye testamentet. Sangen adresserer også spørsmålet om Guds natur, noe som kan innlede en samtale om den antropomorfe guddommen i GT, eller om inkarnasjonen i NT. Når det i sangen hevdes at «God is great, God is good», så kan det både oppfattes ironisk, eller som et motstykke til beskrivelsen av Gud som en «slob».

Akkurat på samme måte som Bibelen inneholder også «One of Us» flere ulike teologier, og den lar spenningen mellom de ulike posisjonene bli stående uten at det gjøres noe forsøk på å glatte over dem. En og samme religion kan med andre ord inneholde svært ulike gudsbilder (Roncace & Gray 2007:49). Dessuten utfordrer og implisitt kritiserer «One of Us» organisert religiøsitet, her representert ved katolisismen. Helt mot slutten av låten synger Osborne:

*Nobody's calling on the phone
Except for the Pope maybe, in Rome*

Dette kan oppfattes som et uttrykk for ironi. Gud, som befinner seg ensom og alene i sin himmel, har ingen å kommunisere med. Det er ingen som ringer til Gud og spør hvordan han har det. Unntaket er paven, som har en egen direktelinje til Gud. Bazilian antyder dermed indirekte en kritisk holdning til den katolske kirkens syn på pavens særstilling, og en kritikk av organisert religiøsitet mer generelt.

ULIKE TOLKNINGER AV «ONE OF US» III

Oddbjørn Leirvik har påpekt at «One of Us» er en sang som forener det uendelig opphøyde med det provoserende nære ved guddommen (Leirvik 2001:188). Leirvik skriver at også muslimer trolig vil være med på at «God is great», men de vil få problemer med «What if God was one of us». For i islam er Gud for

⁹ Forfatterne bygger på bibelforskeren Robin Scroggs, særlig hans bok *Christology in Paul and John*. Philadelphia: Fortress 1988.

stor til å være en av oss, «han er større». Gud kan ikke sammenlignes med noe, han er større enn alt. Leirvik spør likevel om ikke det muslimske «Gud er større» kan forenes med det like kristne «Gud har blitt menneske». Leirvik viser til den polskfødte jødiske filosofen Emmanuel Levinas (1905–1995), som en som kanskje kan bidra til at det som er tilsynelatende motstridende, kan forenes. Hos Levinas er Gud den som avtegner sin profil i sporet i den Annens ansikt. Derfor er Gud kanskje den som er større, nettopp en Gud som er en av oss. Han er større slik som den Andre er det, når ansiktet speiler det uendelige. Han er ugripbar slik som vår neste er det, når ansiktet forbyr oss å bruke makt for å holde et annet menneske fast (Leirvik 2001:198). Innebærer det at «One of Us» også kan fungere som utgangspunkt for en religionsdialog i klasserommet? Dette er usikkert, blant annet fordi teksten synes å favorisere en kristen tolkning. Det er lettere å forestille seg Gud som en «slob» ut ifra inkarnasjonstanken i kristendommen sammenlignet med det langt mer transcendentede gudsbildet i jødedommen og i islam. Men kanskje teksten kan bidra til en dialog i det flerkulturelle klasserommet om hvordan «vi» behandler «de/den Andre»?

Hvordan kan denne låten fortolkes eller fungere i relasjon til et sekulært livssyn? Om dette perspektivet foreligger det empirisk materiale, det vil si eksempler fra «ekte» og ikke «tenkt» praksis. I et eksempel beskrevet av Oddrun M.H. Bråten brukes sangen av en lærer i 10. klasse. Hun skriver at i de timene hvor læreren la til rette for elevdiskusjoner basert på tekstene til popsanger, observerte hun timer «som er eksempler på RLE på sitt beste [...] I timen jeg observerte var dette 'What if God was one of us?' av Joan Osborne»:

I den første gruppen tok diskusjonen en eksistensialistisk retning som førte elevene til grensen av tankegangen sin. For eksempel påpekte en elev at 'Gud kan ikke ha skapt fra ingenting; og hva var det før Gud, eller før Big Bang? Dette er ikke egentlig mulig, men her er vi ...'. I den andre gruppen tok samtalen en etisk vending, ettersom elevene ikke ble enige om det å være snill mot alle – i tilfelle det viser seg at de er Gud (i konteksten av denne sangteksten) – er en egoistisk handling. De diskuterte også om tvil er en del av tro, og om mennesker har fri vilje (Jackson 2017:73–74).

I dette tilfellet var hensikten med å spille «One of Us» ikke å bedrive religionskritikk, men heller å åpne opp for refleksjon i faget. Bråten skriver at dette ikke er et eksempel på undervisning om et organisert sekulært livssyn, men på en lærer som stimulerer elevene sine til å tenke på deres egne og andres personlige livssyn: «Gjennom bruken av sangtekster skapte han et åpent og trygt rom for diskusjon, hvor hans eget livssyn ikke kom i veien. Siden dette fant sted i 10. klasse la det også til rette for å bruke tidligere lærdom gjennom at elevene uttrykte egne livssyn, og på denne måten hjalp det elevene til å avklare

og kanskje utvikle synene sine. Derfor anser jeg dette som eksempel på RLE på sitt beste» (Jackson 2017:74).

REFLEKSJONSSTADIET, 'TRANSCENDENTE SIGNALER' OG DANNING

I det fjerde stadiet skal elevene lære av religion, eller rettere sagt: lære av studiet av religion (Hull 1996:180). Dette innebærer at eleven gjennom skolens religionsundervisning mottar impulser til sin egen personlige, sosiale og åndelige utvikling. Her blir elevene oppmuntret til å gi respons, samhandle med, trekke konklusjoner av og gi uttrykk for sine følelser og ideer knyttet til deres opplevelse av det religiøse materialet.

Den religiøse innsikten elevene utvikler i forbindelse med «gaven», fremmer selvbevissthet og selvinnst. Men studiet av religion bidrar ikke bare til elevens personlige utvikling: «When I speak of pupils *learning from religion* I am referring to what pupils learn from their studies in religion about themselves – about discerning ultimate questions and 'signals of transcendence' in their own experience and considering how they might respond to them» (Grimmitt 1987:225). Dette kan også føre til at møtet med numenet bidrar til elevens utvikling på en måte som medlemmene av den religionen materialet opprinnelig stammer fra, ikke hadde forutsett (Hull 1996:185).¹⁰

Grimmitt og Hull bruker ikke begrepet dannelse, men en grunnleggende tanke hos begge to er at skolen bidrar til elevens religiøse og åndelige dannelse. De forstår dannelse som personlig og åndelig utvikling. Et sentralt spørsmål i all religionsundervisning er: Hvordan kan religion bidra til dette? De mener at «A Gift to the Child»-modellen bidrar til at barnet utvikler mange ulike typer av kompetanse:

- Evnen til kommunikasjon
- Evnen til å ha en spørrende holdning
- Forestillingsevnen
- Evnen til empati
- Evnen til å identifisere seg med andre
- Evnen til å evaluere
- Evnen til tro («Believing»). Her skilles det mellom læringsutbyttet til elevene som tilhører den tradisjonen materialet er hentet fra, og læringsutbyttet til de andre barna (Grimmitt 1991:85).

Grimmitt og Hull ser på religion som en ressurs, og de mener at alle mennesker har en evne eller kapasitet til åndelig erfaring («spiritual awareness»)

¹⁰ Uttrykket «signals of transcendence» hentet Grimmitt fra religionssosiologen Peter L. Berger (Berger 1969:52).

(Grimmitt 1987:126). Denne tankegangen gjenfinnes i religionsfenomenologien, slik den ble utviklet av f. eks Mircea Eliade og hans forestilling om mennesket som *homo religiosus*. Religionsundervisning handler derfor om hva som kan bidra til hver elevs åndelige utvikling, og den skal hjelpe eleven til å overføre innsikten hun har fått, til sitt eget liv. Den skal oppmuntre utviklingen av «what might be called the personal religious or spiritual dimension of each pupil's experience of self» (Grimmitt 1982:143). Dette er religionsundervisningens distinktive bidrag til elevens personlige utvikling; den kan stimulere eleven og gi svar på spørsmål hun har om egen identitet, egne verdier og livsstil, og spørsmål om hva som gir mening i tilværelsen.

I en norsk kontekst er det ikke et mål at undervisningen i KRLE-faget skal bidra til elevers åndelige utvikling. Debatten i Norge har gått langs andre linjer, og spørsmål knyttet til identitet, til kristendommens rolle i faget, blant annet som bærer av den «norske» kulturarven, har stått sentralt. Men flere av kjerneelementene i forslaget til ny læreplan for KRLE viser at det nå tenkes i helt nye baner om faget. To av de foreslåtte kjerneelementene er særlig relevante med tanke på det som er tema for denne artikkelen, nemlig «utforskning av religioner og livssyn med ulike metoder», og «utforskning av eksistensielle spørsmål og svar». Fra gruppa som har utarbeidet forslagene, presiseres det imidlertid at dette siste ikke handler «om at elevene skal utforske eksistensielle spørsmål og svar med sikte på egen livssynsutvikling, men mer en utforskning av ulike typer av eksistensielle spørsmål og svar fra ulike religioner og livssyn med et komparativt blikk» (Anker 2018:3).

Den engelske religionspedagogen som har hatt størst innflytelse i Norge, er Robert Jackson. Han har utviklet den fortolkende tilnærmingen til religionsundervisning, en modell som har et annet fokus enn Hull og Grimmitts skille mellom å lære *om* og *av* religion. I stedet for deres «learning from religion» innfører Jackson begrepet «edification».¹¹ *Edifikasjon* er ikke identisk med å lære *av* religion, men han skriver også at «the two ideas of 'edification' and 'learning from religion' are closely related» (Jackson 1997:131). Det er større likheter mellom de to måtene å tenke på enn det er ulikheter (Jackson 2000:135). Og han fortsetter:

Engaging in 'conversation', that is in hermeneutics [...] can lead to edification. This is a transformative concept. To be edified, in this sense, is to be taken out of one's own self. Through the challenge of 'unpacking' another worldview one can, in a sense, become a new person. This is analogous to what Michael Grimmitt means by 'learning from' religion and to some writers' views of 'spiritual' development (Jackson 1997:130–131).¹²

11 Jackson har hentet dette begrepet fra filosofen Richard Rorty (Jackson 1997:142). Rorty snakker om en «edifying discourse», og at denne kan «take us out of our old selves by the power of strangeness, to aid us in becoming new beings» (Rorty 1979:360).

12 Andrew Wright hevder at fordi det ikke finnes noen eksterne kriterier for resultatet av en *edifikasjon*, bidrar

Å få ny innsikt i egen og andres religiøse tradisjoner kan ifølge Robert Jackson dypest sett føre til en endring i elevens liv. Det er denne endringen Jackson kaller *edifikasjon*, en prosess hvor studiet av «de andre» fører til at man reviderer egen forståelse og eget ståsted. Det dreier seg med andre ord om utvikling av ny moralsk og åndelig innsikt. Jackson forbinder dette med evnen til refleksjon og tolkning («reflexivity»). Læreren kan legge til rette for refleksjon, for eksempel ved at undervisningen reiser tema som berører elevenes egen virkelighet, og ved å bruke kulturelle uttrykk som elevene identifiserer seg med. Dette kan føre til at elever endrer seg, ved at de deltar i tolkningsprosessen (Jackson 2000:137). Undervisningen må derfor knytte an til det elevene selv er opptatt av: «A religious education disconnected from pupils' own questions and concerns is very likely to fail to engage and to motivate them» (Jackson 2006:403).

Allerede i 1973 publiserte Michael Grimmitt boka *What Can I Do in R.E.?*, hvor han lanserte det han kalte «the existential approach» til religionsundervisning. Med «eksistensiell tilnærming» ville han vektlegge at undervisningen måtte møte elevenes søken etter mening.¹³ Grimmitt mente dessuten at «a major aim of R.E. is to sensitise children to the feeling side of religion» (Grimmitt 1973:100). I den siste delen av boka kom han med konkrete eksempler på hvordan undervisningen kan appellere til følelsene og ikke bare til intellektet. Læreren kan for eksempel bruke musikk i religionsundervisningen:

Many modern 'pop' and 'folk' songs deal with topics or ideas, which, in essence, are 'religious'. Indeed these songs are remarkably successful in communicating in the language of today some of those 'truths' which traditional religious language fails to communicate. Clearly, then, such music has an important contribution to make to our task of educating children towards religious understanding. Various approaches are possible. For example, listening to songs and exploring their lyrics; incorporating songs within lessons to illustrate and develop points [...] (Grimmitt 1973:154).

Når låten «One of Us» brukes i klasserommet, kan det utløse en samtale om ulike gudsbilder. Alle gudsbilder uansett religion utfordres av ordet «slob» brukt om Gud, slik dette gjøres i «One of Us». Samtalen kan føres på et indre plan, der den enkelte elev selv reflekterer over sitt eget ståsted. Men det kan også være en samtale mellom elever med samme tros- og livssynsbakgrunn, eller mellom elever med ulik bakgrunn. Samtalen kan føre til en nytolkning eller en *edifikasjon*, som innebærer at eleven ikke bare får ny innsikt i andres tradisjoner, men også i egen:

Edification need not only result from studying other religions or cultures other than one's own. The study of one's own ancestral religion or culture can also give new insights in

dette bare til å understreke det han mener er Jacksons relativistiske ståsted. Wright etterlyser i stedet et fokus på sannhetsspørsmålet i religionsundervisningen (Wright 2007:198).

13 Denne tilnærmingen var influert av teologen Paul Tillich (Grimmitt 1973:68).

re-examining one's sense of religious identity [...]. These insights can be applied to religious education (Jackson 2000:136).

I artikkelen «Fortolkende tilnærming til religions- og livssynsundervisning» reflekterer Oddrun M. H. Bråten over hva forståelsen av og en eventuell aksept for *edifikasjon* innebærer for det som kan skje i KRLE-timene. Min posisjon ligger tett opp til det Bråten gir uttrykk for. Hun skriver at *edifikasjon* kanskje kan oversettes med danning:

Det handler om hvordan det man erfarer og lærer bidrar til en forståelse av seg selv i verden. Denne delen oppfattes som kontroversiell av enkelte i Norge, fordi man mener det er for involverende og kommer i konflikt med «nøytral og objektiv» læring. Jeg mener dette aspektet er nødvendig for at læring i det hele tatt skal kunne skje, og for at faget skal kunne engasjere elevene. De trenger å oppleve at dette angår dem (Bråten 2014:21).

AVSLUTNING

I denne artikkelen har jeg argumentert for at «A Gift to the Child»-tilnærmingen til religionsundervisning kan være relevant for elever på ungdomstrinnet, men da som en utfordring og ikke som en «trosgave». Jeg har dessuten vist at elementer fra pop, rock og ungdomskultur med fordel kan brukes til å illustrere, utfordre og kritisere ulike sider ved religioner og livssyn. I populærkulturen generelt og i rocken spesielt finnes det en markant religionskritisk dimensjon som lærere aktivt burde benytte seg av i KRLE-undervisningen på ungdomstrinnet.¹⁴ En annen viktig gevinst ved å bruke musikk i forbindelse med den erfaringsbaserte tilnærmingen er dessuten at det virker inkluderende i det flerkulturelle klasserommet. Elever fra ulike religioner og livssyn kan kjenne seg igjen i og reflektere over teksten og det musikalske uttrykket til låter som «One of Us».

LITTERATUR

- Afdal, Geir, Elisabeth Haakedal & Heid Leganger-Krogstad 2001. *Tro, livstolkning og tradisjon. Innføring i kontekstuell religionsdidaktikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Alberts, Wanda 2007. *Integrative Religious Education in Europe. A Study-of-Religions Approach*. Berlin: De Gruyter.
- Andreassen, Bengt-Ove 2016. *Religionsdidaktikk. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Benarde, Scott R 2003. *Stars of David. Rock 'n' Roll's Jewish Stories*. Lebanon NH: Brandeis University Press.
- Anker, Trine 2018. «Hvordan utforme kjerneelementer i KRLE/Religion og Etikk». *Religion og Livssyn* 2018/1, 2–4.

¹⁴ Se for eksempel Kvalvaag 2006.

- Berger, Peter L. 1969. *A Rumour of Angels. Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural*. New York: Doubleday.
- Breidlid, Halldis & Tove Nicolaisen 2011: *I begynnelsen var fortellingen*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bråten, Oddrun M.H. 2013. *Towards a Methodology for Comparative Studies in Religious Education. A Study of England and Norway*. Münster: Waxmann.
- Bråten, Oddrun Marie Hovde 2014. «Fortolkende tilnærming til religions- og livs-synsundervisning». *Religion og Livssyn* 2014/3, 18–22.
- Buchardt, Mette (red.) 2016. *Religionsdidaktik. Traditioner og tilgange*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Böhm, Uwe & Gerd Buschmann 2002. *Popmusik – Religion – Unterricht. Modelle und Materialien zur Didaktik von Popularkultur*. Münster: LIT Verlag.
- Clapp, Rodney 2004. «God Is Not ‘a Stranger on a Bus’: Discerning the Divine in Popular Culture», i Laytham, 23–38.
- Cluck, Darrell W., Catherine S. George & J. Clinton McCann Jr. 1999. *Facing the Music. Faith and Meaning in Popular Songs*. St. Louis, MI: Chalice Press.
- de Souza, Marian, Kathleen Engebretson, Gloria Durka, Robert Jackson & Andrew McGrady 2006. *International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education*. Part One. Dordrecht: Springer.
- Ehrlich, Dimitri 1997. *Inside the Music. Conversations with Contemporary Musicians about Spirituality, Creativity, and Consciousness*. Boston & London: Shambala.
- Grimmitt, Michael 1973. *What Can I Do in RE.?* Great Waking: McCrimmon.
- Grimmitt, Michael and Garth Read 1977. *Teaching Christianity in RE*. Essex: Kevin Mayhew.
- Grimmitt, Michael 1982. «World Religions and Personal Development», i Jackson, 136–149.
- Grimmitt, Michael 1987. *Religious Education and Human Development*. Great Waking: McCrimmon.
- Grimmitt, Michael (et al.) 1991. *A Gift to the Child. Religious Education in the Primary School*. London: Simon and Schuster.
- Grimmitt, Michael 1998. *Religionskundskab og menneskelig udvikling*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Grimmitt, Michael 2000 (red.) *Pedagogies of Religious Education*. Great Waking: McCrimmon.
- Hopps, Gavin 2017. «Theology, Imagination and Popular Music», i Partridge and Moberg, 77–89.
- Hull, John M. 1982 (red.) *New Directions in Religious Education*. Sussex: Falmer Press.
- Hull, John M. 1996. «A Gift to the Child: A New Pedagogy for Teaching Religion to Young Children». *Religious Education* 91:2, 172–188.

- Hull, John M. 2000. «Religion in the service of the child project: The Gift Approach to Religious Education», i Grimmitt, 112–129.
- Jackson, Robert 1982 (red.) *Approaching World Religions*. London: John Murray.
- Jackson, Robert 1997. *Religious Education. An Interpretive Approach*. London: Hodder and Stoughton.
- Jackson, Robert 2000. «The Warwick Religious Education Project: The Interpretive Approach to Religious Education», i Grimmitt, 130–152.
- Jackson, Robert 2006. «Understanding Religious Diversity in a Plural World», i de Souza, Engebretson, Durka, Jackson & McGrady, 399–414.
- Jackson, Robert 2017. *Veivisere. Retningslinjer og praksis for undervisning om religioner og ikke-religiøse livssyn i interkulturell utdanning*. Strasbourg: Europarådet.
- Kringlebotn Sødal, Helje (red) 2009. *Religions og livssynsdidaktikk. En innføring*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Kvalvaag, Robert W. 2006. «Forestill deg en verden uten religion. John Lennon som religionskritiker». *Kirke & Kultur* 2006/4, 480–493.
- Laytham, D. Brent (red) 2004. *God Is Not ...: Religious, Nice, One of Us, an American, a Capitalist*. Grand Rapids: Baker Publishing.
- Leirvik, Oddbjørn 2001. *Religionsdialog på norsk*. Oslo: Pax Forlag.
- Osborne, Joan 1995. *Relish*. CD. Mercury Records.
- Owers, Ann 1996. «Holy Roller Joan Osborne Finds Salvation in God and Good Sex». *Rolling Stone* 730.
- Partridge, Christopher & Marcus Moberg 2017. *The Bloomsbury Handbook of Religion and Popular Music*. London: Bloomsbury Academic.
- Roncace, Mark & Patrick Gray 2007. *Teaching the Bible Through Popular Culture and the Arts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Rorty, Richard 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Sjøberg, Svein (red.) 2001. *Fagdebattikk. Fagdidaktisk innføring i sentrale skolefag*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- White, Timothy 1996. *Music to My Ears. Portraits of Popular Music in the '90s*. New York: Henry Holt and Company.
- Winje, Geir 2009. «Musikk», i Helje Kringlebotn Sødal (red), 139–149.
- Wivestad, Stein M. 2000. «Pink Floyd i undervisningen», i *Prismet* 2000/1, 23–30.
- Wright, Andrew 2007. *Critical Religious Education, Multiculturalism and the Pursuit of Truth*. Cardiff: University of Wales Press.
- Østberg, Sissel 2001. «Kristendom, religion og livssyn. KRL-faget», i Sjøberg, 266–294.